

Сергій Широков

аспірант кафедри державного управління та місцевого самоврядування
ДРІДУ НАДУ при Президентові України
ORCID 0000-0003-0168-6756

ДЖЕРЕЛА, ВИТОКИ ТА ПЕРШООСНОВА ЯВИЩА ПАТРІОТИЗМУ

Стаття присвячена пошуку та обґрунтуванню джерел, витоків та першооснови явища патріотизму, які б були незмінними на протязі усієї історії розвитку людства, від давнини до наших днів. Наданий аналіз історичного шляху розвитку явища, зазначена поява нового його напрямку. Прояви явища розглядаються з урахуванням комплексу конкретно-історичних умов соціального, політичного, економічного та релігійного характеру відрізка часу, в якому вони фіксувалися. Узагальнені причини появи проявів явища незалежно від видів патріотизму. Синтезовано авторське бачення визначення явища.

Ключові слова: патріотизм; національно-патріотичне виховання; національно-патріотична свідомість; джерела; витoki.

Serhii Shyrokov

PhD student, Department of Public Administration and Local Self-Government,
DRIPA NAPA under the President of Ukraine
ORCID 0000-0003-0168-6756

SOURCES, ORIGINS AND PRINCIPLE OF THE PHENOMEN OF PATRIOTISM

The phenomenon of patriotism accompanies the development of mankind from ancient times to the present. The content of the phenomenon is unchanged throughout this time, only the form and its manifestations changed. According to the author, the phenomenon of patriotism in the active aspect of its consideration is inextricably linked with the sacrifice of personal for the sake of the society, with the specific behavior of the bearer of patriotic feelings. In order to achieve the goal of the study, it is necessary to analyze the complex of historical conditions of social, political, economic and religious nature of the period of time that is investigated and compared with another. It is also necessary to analyze changes in the social structure of society.

Reference literature defines patriotism as a socio-historical phenomenon whose elements arose even during the time of the primitive communal system as a form of awareness of tribal relationships, ordinances, and customs. The organization of humanity in those days was tribal: genus, tribe, tribal alliance; the main element was genus. It was such a system that at that time provided the reproduction and progress of mankind, so at that time, patriotic feelings were to a genus and tribe. The transition from nomadic to sedentary lifestyles provided for the emergence of territorial patriotism.

State patriotism in the modern sense has appeared in ancient Greece. This became possible when the civil status of the individual became more than family ties, when the state provided survival, meeting the needs of its citizens and reproduction, rather than a separate genus. The first mention of national patriotism is associated with Joan of Arc during the Centenary War: to be independent of foreigners in their land and to have your own sovereign ruler. From a historical point of view, the issue was the further existence and development of the French nation as such.

A vivid example of the existence of another direction of patriotism is the events of the Revolution of Dignity in Ukraine. These events were neither manifestations of state or national patriotism in its pure form. At the end of 2013 there was no direct threat to the existence of either the state of Ukraine or the existence of the Ukrainian nation in the short term, but there were all the most significant signs of the phenomenon of patriotism. It was a manifestation of the people's vision of the direction of the development of Ukrainian society in a civilized dimension, a direct response to the threat of the not true implementation of the already formed need for self-identification. These were manifestations of the new direction of this phenomenon - ideological patriotism.

According to the author, patriotism has its origins and the basic principle in the quest for every living creature to the reproduction. It is inextricably linked with the struggle for survival of one's own and his offspring, with the protection and expansion of the living environment created and self-identification. Historical experience of the development of the phenomenon of patriotism indicates that the objects of patriotism have always been precisely the environment that provided this reproduction. The dominance of this or that object of patriotism during the historical process is connected only with the development of mankind in the social and individual dimensions. The object that was most critical at this time was the dominant object to meet life's needs, in the extreme dimension - in order to survive, for the majority of the population of a certain territory. All objects of patriotic feelings satisfy the critical needs of the subject, but the more critical the need now is, the more patriotic feelings toward this object are now.

Key words: patriotism; national patriotic education; national-patriotic consciousness; sources; origins.

Постановка проблеми

Історія людства – це суцільна боротьба за виживання та відтворення людини, роду (сім'ї, племені), держави, нації та особистості. Різним етапам розвитку відповідають різні умови цієї боротьби та різний набір факторів, завдяки яким вона була успішною. Серед набору цих факторів можна виділити домінуючі для конкретних історичних умов та спостерігати за дрейфом пальми першості серед них. Серед таких явищ почесне місце, якщо не головне, займає явище патріотизму, тому пошук його джерел, витоків та першооснови завжди буде актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематикою явища займалися такі дослідники, як А. Миронов, О. Вишневський, Г. Ващенко, В. Кротюк, однак, не вирішеним лишилось питання пошуку, відокремлення та обґрунтування його джерел та витоків.

Мета

Метою статті є пошук та обґрунтування джерел, витоків та першооснови явища патріотизму, які б були незмінними на протязі усієї історії розвитку людства, від давнини до наших днів.

Виклад основного матеріалу

За свою історію людство пододало повний прогрес та драматизму шлях розвитку від *Homo sapiens* до «*Homo InterNetus*». На цьому шляху людство супроводжували явища, прояви яких можна знайти продовж усієї його історії. Саме одним з таких явищ є патріотизм. Зміст цього явища, тобто його суть лишалися незмінними на протязі усього цього часу, змінювалися лише форма, тобто його прояви. На думку автора, явище патріотизму в активно-діяльному аспекті його розгляду нерозривно пов'язано з жертвовністю особистого заради суспільного, зі специфічною поведінкою носія патріотичних почуттів.

Задля зберігання цілісності дослідження та відокремлення джерел, витоків та першооснови явища необхідно враховувати увесь комплекс конкретно-історичних умов соціального, політичного, економічного та релігійного характеру відрізка часу, який досліджується та порівнюється з іншим. Змістовні аналогії тлумачень явища у сьогоденні та у минулому будуть коректними, якщо зважати на використання його ознак та проявів в залежності від змін у соціальній структурі суспільства.

Довідкова література визначає патріотизм як соціально-історичне явище, елементи якого виникли ще за часів первіснообщинного ладу як форма усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв [12, с. 215]. За Л. Морганом, людство у стародавньому суспільстві пройшло сім етнічних періодів, від нижчої ступені дикості до ступеня цивілізації [8]. Цей розвиток нерозривно пов'язаний з опануванням засобів існування. Від здібностей у цій сфері залежало питання панування людства на землі. Людина – єдина істота, про яку можна сказати, що вона отримала абсолютну владу над виробництвом їжі, в чому вона спочатку не була кращою за тварин. Без розширення основи свого існування людство не змогло б поширитися по всій поверхні землі. Не досягнувши абсолютної влади над виробництвом їжі як щодо її різноманітності, так і кількості, людство не змогло б розростися в численні нації.

Тому можна стверджувати, що великі епохи людського прогресу більш-менш безпосередньо збігалися з розширенням джерел засобів існування [8].

Організація людства за часів давнього світу була родоплемінна: рід, плем'я, союз племен; основним осередком був рід [6]. Усе життя та його уклад оберталися навколо цієї організації, життя поза неї було неможливе, саме така система у ті часи забезпечувала відтворення та прогрес людства. Саме тому у ті часи патріотичні почуття збігалися зі сімейними почуттями [3], тобто були до свого роду, племені.

Це й зрозуміло. Не було б того, заради чого вижило людство, не було б й людства. Якщо ми говоримо, що явище патріотизму зародилося у давні часи та пов'язано з усвідомленням родових зв'язків, обрядів, звичаїв, то у ті часи людство знаходилося на такому ступеню психічної організації, що лєвова доля, можна вважати, що практично все було підпорядковано задоволенню примітивних потреб та виживанню, принаймні масових свідчень, які б доводили іншу точку зору не має. Тому можна стверджувати, що патріотизм це явище, яке пов'язано з виживанням людства.

При переході з кочового до осілого способу життя, з розквітом землеробства й патріотизм набуває нового специфічного змісту, новим його об'єктом стає рідний край. Цей вид патріотизму називають територіальним [2, с. 274], або етнізацією патріотизму [1, с. 67].

Можна стверджувати, що релігійне наповнення явища патріотизму почалося теж ще у стародавньому суспільстві. Так, вважається, що перші ознаки релігійних вірувань з'явилися у ще ранньородову епоху, їх поява була обумовлена комплексом соціальних та гносеологічних обставин. [9]. З одного боку, рівень продуктивних сил і суспільних відносин був вже достатнім задля виникнення у людини достатніх пізнавальних здібностей, але ще недостатнім задля вірної орієнтації у навколишньому світі. З іншого боку, здатність до абстрактного мислення в умовах обмеженості знань та на фоні беззахисності перед силами природи приводила до відривання від реальності у фантазії та до уособлення таємничих сил довкілля, до демонізування та абсолютизування їх, створення образу надприродного, вірування у його існування, здатність впливати на людину, оточення та появу потреби контактування з ним й поклоніння [11]. До цього додалися вірування у продовження життя після смерті та шана померлим предкам. Це джерело «духовно-релігійного» аспекту явища [4].

Слово «патріотизм» грецько-латинського походження (грец. πατριώτης — співвітчизник, грец. πατρίς та лат. patria — батьківщина), тому задля розгляду подальшого історичного розвитку цього явища доречно звернутися до колиски його становлення, до стародавньої Греції.

Приблизно у середині першого тисячоліття до н.е. відбувається зміна формату причетності у членів грецьких спільнот. Кровно-родинні зв'язки поступово витісняються цивільним статусом індивіда, відповідно, оновлюється змістове наповнення понять, що складають основу комунікації: обов'язків, прав, соціальних функцій [7].

Історичними передумовами, з якими стародавня Греція підійшла до цієї точці на осі часу були такі:

- перехід з матріархального укладу життя на патріархальний, викликаний упорядкуванням спадковості майна у роді;

- утвердження приватної власності;
- достатній рівень товарного виробництва та торгівлі;
- подальший розвиток поділу праці між землеробством і ремеслом, торгівлею і судноплавством приводив до створенню інших співтовариств ніж роди та племена; населення поділялось вже за видом своїх занять на досить стійкі групи; кожна з них мала нові спільні інтереси;
- концентрація населення у містах, котре не належало до одного роду, як наслідок потреба у впорядкуванні життя іншими за родоплеменних органами управління;
- зростання кількості рабів, котра вже значно перевищувала число вільних афінян;
- створення центральних органів влади [6].

Завдяки таким змінам афіняни просунулися в своєму розвитку далі, ніж який-небудь з корінних народів Америки: замість простого союзу між племенами, які жили поруч, відбулося їх злиття в єдиний народ. В зв'язку з цим виникло загальне афінське народне право, яке за статусом було вищим ніж право окремих племен та родів; афінський громадянин, як такий, отримав певні права і новий правовий захист також і на тій території, де він був іншоплеменником [6].

Окрім того зазнали змін воєнна організація афінської держави та публічна влада. Армія та публічна влада формувалися за територіальним принципом, а не за племінним. Кожен з утворених територіальних округів повинен був поставити, озброїти і забезпечити певну частину армії. Це означало, розподіл населення для суспільних цілей не за спорідненими групами, а за проживанням на одній території; не народ піддавався поділу, а територія; населення у політичному відношенні перетворювалося в простий додаток до території [6].

В таких умовах за виживання, задоволення потреб своїх громадян та відтворення відповідає держава, а не окремих рід.

Така зміна суспільних умов нерозривно пов'язана зі змінами у світогляді. Людина стає громадянином міста-держави (поліса), для котрого в оточенні ворожих етносів держава стає засобом забезпечення фізичного існування, існування як вільної людини. Таким чином, спрямованість держави на забезпечення захищеності громадян збігалася з громадським посилом на збереження особистої свободи. Інтереси окремо взятого людини в цьому ракурсі ототожнювалися з інтересами спільності і створювали передумови для виникнення цілісного громадянського світогляду [7].

Погодимось із твердженням, що вперше прояви національного патріотизму були проартикульовані під час Сторічної війни між Францією та Англією. Причини війни були феодальні і династичні суперечності та бажання встановити контроль над фламандськими містами, поводом – смерть короля Франції Філіпа IV Гарного, сходження на престол його племінника Філіпа VI (Валуа) та висування претензії на французьку корону Едуардом III Англійським, онуком Філіпа IV Гарного [10, с. 499]. Інших причин не було, обидві країни належали до однієї церкви, до одного феодально-монархічного ладу з практично однаковим укладом життя. Тобто не було загрози існуванню Франції як держави, рідному краю або сімейно-родовим зв'язкам. Постійні зустрічі

з чужим народним характером пробудили у французів ревниве почуття до своєї народності і викликали одкровення національної ідеї. Жанна д'Арк вперше дала просту і ясну формулу національного патріотизму: бути незалежним від чужоземців на своїй землі і мати серед себе свого власного верховного главу [3]. З історичної точки зору питання було у подальшому існуванні та розвитку французької нації як такої. Саме завдяки проявам національного патріотизму французам вдалося остаточно переломити хід війни на свою користь. Перемога Франції у Сторічній війні виснажила та спустошила її, але підняла національний дух та сприяла централізації і перетворення її на провідну європейську державу [10, с. 499].

Дуже яскравим прикладом існування ще одного напрямку патріотизму слугують події революції Гідності в Україні. Ці події не були проявами ані державного, ані національного патріотизму у чистому вигляді, тому, що наприкінці 2013 року не було прямої загрози існуванню ані державі Україна, ані існуванню української нації у короткостроковій перспективі. З іншого боку, були наявні усі найзначніші ознаки явища патріотизму, це й емоційне піднесення, й активно-діяльна форма, й самопожертва, тощо. Це був прояв рушійної сили бачення народу до якої саме спільноти націй у цивілізаційному вимірі він себе відносить, тобто пряма відповідь на загрозу не вірної реалізації вже сформованої потреби у самовизначенні та самоідентифікації у рамках ще одного напрямку цього явища – світоглядного патріотизму.

Висновки

Як справедливо зазначав К. Маркс, політичні, юридичні, релігійні, філософські системи у суспільстві взагалі дуже пасивні та лише через довгі проміжки часу вони реєструють прогрес, пророблений за цей час суспільством, і зазнають радикальних змін лише тоді, коли воно вже радикально змінилося [6]. Так і зміни у розумінні явища патріотизму між тогочасними свідками його проявів та у трактуванні цього дослідниками у різні часи та нашими сучасниками пов'язані перш за все із суспільним розвитком людства та як наслідок зі зміною світоглядних орієнтирів у процесі цього розвитку.

На думку автора, патріотизм має свої витoki та першооснову у прагненні кожної живої істоти до відтворення, яке нерозривно пов'язано з боротьбою за виживання своє та свого потомства, з захистом та розширенням створеного життєвого середовища. Історичний досвід розвитку явища патріотизму вказує на те, що об'єкти патріотизму завжди були саме тим середовищем, яке й забезпечувало перш за все це відтворення. Домінування того чи іншого об'єкту патріотизму на протязі історичного процесу пов'язано лише з розвитком людства у суспільному та індивідуальному вимірах. Домінуючим завжди був той об'єкт, який на цьому проміжку часу був найбільш критичним для задоволення життєвих потреб, у граничному вимірі – задля виживання, для більшої частини населення певної території. У такій системі координат завжди виглядає питання про те, чому кочівник відчуває патріотичні почуття до свого роду-племени, а землероб до рідної землі, чи городянин-ремісник до городу де він обмінює всім товар. Так само йдуть справи й з іншими об'єктами, такими як батьківщина, нація та держава. Також

природно у суб'єкта виникає потреба служіння об'єкту та потреба в його захисті та всього того, про що йдеться у сучасних визначеннях патріотизму.

Використовуючи таку логіку, сформулюємо власне визначення патріотизму: «Патріотизм це явище, в основі якого лежить відповідь на уявлення про квінтесенцію того, що саме забезпечує життєві потреби зараз (у граничному вимірі – виживання) буде забезпечувати це у майбутньому та самоідентифікацію». Усі об'єкти патріотичних почуттів задовольняють критичні потреби суб'єкта, та чим критичніша зараз потреба тим сильніші зараз патріотичні почуття до цього об'єкта.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у пошуку позиціонування явища у владних відносинах.

Література.

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання. Київ: Українська Видавнича Спілка, 1997. 410 с.

2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Вид. 3-тє, доопрац. і доповн. Київ: Знання, 2008. 566 с.

3. Енциклопедичний Словник Ф. А. Брокгауза і І. А. Єфрона в 86 томах з ілюстраціями і додатковими матеріалами, С.-Петербург, 1890–1907. URL: <http://bibliograph.com.ua/bep/96.htm>

4. Кротюк В. А. Сучасні концепції дослідження патріотизму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* Харків: Право, 2013, N 2013. №5(19). С. 50–58. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/filosof/filosof_19.pdf

5. Лешан В. Ю. Основи релігієзнавства: підручник. Чернівці: Рута, 2005. 304 с.

6. Маркс К., Энгельс Ф.; Избранные произведения. В 3-х т. Москва: Политиздат, 1986. Т. 3. 639 с. URL: <http://bibliograph.com.ua/engels>.

7. Миронов А. В. Идея патриотизма в греческой философии. *Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика.* 2016. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideya-patriotizma-v-grecheskoy-filosofii>.

8. Морган Л. Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. *Материалы по этнографии.* Л.: Институт народов Севера ЦИК СССР, 1935. Т. 1. URL: <https://arheologija.ru/morgan-drevnee-obshhestvo/>

9. Релігієзнавство: історія та теорія релігії: підручник / О. М. Єременко, Н. С. Звонок, Я. В. Кічук та ін.; за заг. ред. О. М. Єременка, О. О. Смолиной. Северодонецьк: вид-во СЧУ ім. В. Даня, 2017. 268 с.

10. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин; [редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.]. Київ: Знання України, 2004. Т. 2 . 2004. 797 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003233

11. Українська радянська енциклопедія: [в 12 т.] / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977 - 1985. Т. 4: Електрод-Кантаридин / Головна редакція Української радянської енци-

клопедії. – Вид. 2-ге. – 1979. – 558, [4] с., [32] арк. фото: іл. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001200>

12. Українська радянська енциклопедія: [в 12 т.] / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1977 - 1985. Т. 8 : Олефіни-Поплін / Головна редакція Української радянської енциклопедії. – Вид. 2-ге. 1982. 527, [3] с., [22] арк. фото: іл.. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000948_1